„Laicizarea" unor sensuri „biblice" în lexicul românesc

Ioan LOBIUC

The study attempts a diachronic structural semantics approach devoted to the interaction between old (south)-slavic loans and their correspondents inherited from Latin, the first undergoing spectacular semantic evolutions. To be more precise, the analysis is devoted to the semantic mutations of the Romanian word ciudă *(old south-sl. čudo) and its Latin equivalent,* minune.

Cuvîntul, ca unitate fundamentală din care se construieşte tot edificiul limbii (în ciuda opiniei că el este doar rezultatul ultim al analizei[1]) şi în care se intersectează şi se făuresc toate relaţiile alcătuitoare ale *structurii* limbii ca *sistem*, este o entitate complexă, polietajată prin relaţii interne şi externe. Celebrul „*triunghi semiotic*", creat pentru a ilustra reţeaua de relaţii inclusă şi implicată în semnul verbal, a fost mereu supus unor interpretări variabile, pe care le vom înţelege dacă nu uităm că limba (*langue* ca sistem, cod) nu este alcătuită din semnele înseşi, ci din amprentele acestor semne în memoria noastră („materia sonoră a semnelor" în formula lui St. Ullmann), aceste amprente fiind unite cu alte amprente, de asemenea psihice, acelea ale lucrurilor semnificate (desemnate). De fapt, regăsim aici concepţia lui F. de Saussure, conform căreia semnul verbal comportă trei factori: 1) *semnificantul* – aspectul formal al cuvîntului; 2) *semnificatul* – ceea ce semnificantul evocă în spirit, conceptul şi 3) *lucrul real desemnat* prin semn.

La St. Ullmann, componentei 1 de mai sus i se zice *nume*, celei de-a doua *sens*, celei de-a treia – *obiect*. La C. K. Odgen şi I. A. Richards (1923, ed. I; 1953, ed. a II-a) denumirile sînt (în ordinea de mai sus): 1) *simbol*, 2) *referinţă* şi 3) *referent*. Deşi criticabilă, schema lor a arătat că raportul dintre *nume* şi *lucrul* desemnat este unul indirect, care trece prin conceptualizarea celui din urmă. La St. Ullmann (1957), raportul dintre *nume* (*semnificant*) şi *sens* (*semnificat*) este *semnificaţie*, de unde posibilitatea de a distinge între *sens* şi *semnificaţie*. G. Mounin identifică *semnificaţia* şi *semnificatul*, *sensul* fiind *valoarea* precisă pe care semnificatul abstract o obţine într-un context unic[2].

[1] Cf. I. Coteanu (1959: 11). Anterior, Al. Rosetti (1946: 32): „La originea vorbirii nu găsim cuvîntul, ci fraza; şi la fel în limbajul copilului."

[2] Vezi discuţii sintetice (şi critice) pertinente în Ledent (1974: 73 u.); Schogt (1976: 5-15); Schaff (1966: 228 u.); în Stati (1971: 179-227) se relevă varietatea descurajantă a definiţiilor propuse pentru

BDD-A20 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 06:51:56 UTC)

Să mai amintim, în interesul discuției ce va urma, că fiecare din cele trei „vîrfuri" (sau laturi) ale triunghiului[3] poate varia, la păstrarea intactă a celorlalte două componente: la granița schimbărilor semnificatului va rezulta un *omonim*; la granița variației semnificatului va apărea un *termen* tehnico-ştiințific, deci cu semantică specializată față de lexemul comun; în fine, la schimbarea referentului se va naşte o *metaforă* (cf. Karcevskij, 1929/I: 88 u.).

Ştiind că *sensul* şi *noțiunea* sînt unități egale în rang (care tind una spre alta) şi interdependente, dar nu echivalente, va trebui să vorbim despre *sensuri lexicale*: **A**. din punct de vedere *diacronic* **1**. *primare*, *inițiale* (eventual, *etimologice*) şi 2. *derivate* din ele, prin mai multe procedee (care nu sînt totdeauna şi *cauze*), precum *concretizare* şi *abstractizare*, *extensie* şi *restrîngere*, „*înnobilare*" şi „*degradare*", inclusiv (din perspectiva vieții religioase creştine şi a culturii), *laicizare* etc., iar **B**. din punct de vedere *sincronic* de şi mai multe sensuri (în perechi corelative), precum **1.a.** *sens principal* vs. **b**. *secundar*; **2.a.** *sens de bază* (*fundamental*) vs. **b.** *secundar*[4]; **3.a.** *sens propriu* vs. **b.** *figurat*; **4.a.** *sens denotativ* vs. **b.** *conotativ* (clasificare cvasiidentică cu cea în **a.** *sens extracontextual* şi **b.** *determinat contextual*); **5.a.** *sens uzual* vs. **b.** *ocazional*; **6.a.** *sens general* vs. **b.** *special* [terminologic, precizăm noi]; **7.a.** *sens neutru* vs. **b.** *sens marcat stilistic*, pereche parțial egală cu **8.a.** *sensuri logice* vs. **b.** *sensuri afective* şi cu **9.a.** *sensuri expresive* şi **b.** *neexpresive* [aici, şi nuanțări conform răspîndirii sociale a sensului: argotic, bisericesc etc][5].

Privită dinspre relația limbă-cultură şi relația o limbă – altă limbă, această tipologie trebuie completată cu *sensuri* (*cuvinte*) *culte*, inclusiv *religioase* şi *sensuri* (*cuvinte*) *populare*, inclusiv *laice*[6], mai ales în studierea lexicului privitor la viața spirituală, la viața transcedentală, la religie şi credință, la relația om-divinitate etc. De altfel, L. Şăineanu (1999: 341) vorbise chiar despre „cuvinte bune, oneste, nobile", supuse în mod fatal degenerării prin tendința de a se transforma în „rele, neoneste şi joase".

---

termenul *sens* şi lipsa de unitate a terminologiei (pe lîngă *sens* circulă *semnificație, înțeles, accepție, valoare, funcție*).

[3] Neuitînd că referentul nu face parte din semn (cuvînt), ba, după unii, nici sensul (cf. disputa dintre „bilateraliști" şi „unilateraliști" în teoretizarea semnului verbal).

[4] Numit în mod nepotrivit (căci se amestecă cele două viziuni) de M. Bucă şi Ivan Evseev (1976: 39), *derivat*, chiar dacă cele două clasificări (diacronică şi sincronică) se intersectează: bunăoară, un sens *derivat* (din punct de vedere istoric) rămîne *secundar*, putînd ajunge (de pildă, la uitarea celui primar etimologic sau în alte împrejurări) *principal* sau *de bază*.

[5] Vezi prezentarea lor şi comentariile la ele în M. Bucă şi I. Evseev (1976: 38 u). După modelul formelor din morfologie, J. Vendryes (1921: 223 u.) vorbea [şi] de „o ierarhie semantică cuprinzînd *sensurile forte* şi *sensurile slabe* (subl. ns.)" (p. 234), de altfel, o ierarhie relativă şi instabilă (p. 235).

[6] Cf. S. Puşcariu: „Într-o vreme cînd biserica stăpînea viața culturală, cărțile sfinte influențau nu numai limba literară, ci cuvintele lor intrau pînă în adîncurile graiului de toate zilele, apărînd în locul cuvintelor vechi (precum *post* în loc de *sec*, *pomană* în loc de *comînd* etc.)" („Dacoromania", VIII, p. 349). Th. Capidan (1943: 70) socotea că, prin biserică, limba slavonă „ne-a schimbat fizionomia limbii prin înlocuiri de cuvinte dintre cele mai uzuale."

BDD-A20 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 06:51:56 UTC)

L. Şăineanu vorbise, primul la noi, insistent şi consistent, despre *legi* şi *tendinţe* de evoluţii semantice[7], invocînd *analogia* şi *metafora*, *generalizarea* şi *limitarea* sensului (dar şi *scăpătarea* sensului, pînă la „pesimismul" în limbă şi chiar „soarta tragică a titulaturei străine la români" [o tratare inegală şi incompletă a etnonimelor şi a unor nume proprii]). Trebuie precizat că, în ciuda unor subevaluări (prin subordonare faţă de lucrarea lui A. Darmesteter din 1887 despre viaţa cuvintelor în lumina semnificaţiilor lor), lucrarea lui L. Şăineanu „este în întregime originală, atît ca metodă, cît şi ca viziune teoretică." (Frâncu, 2005: 179)

L. Şăineanu a încercat, iarăşi pentru prima dată poate, să elucideze evoluţia unor lexeme latine în română şi în Romania de vest, precum şi „soarta" socio-semantică şi stilistică a unor împrumuturi, în speţă sud-slave vechi. El a constatat, cu multă subtilitate (dar poate şi cu o oarecare exagerare), drept „cu totul caracteristică în româneşte întrebuinţarea metaforică a celor mai multe expresiuni din domeniul religios într-un *sens profan*, care, adeseori, nu ne mai lasă să întrevedem nici o urmă din sacra lor origine.", cu avertismentul că „Acest *fenomen de laicizare a cuvintelor bisericeşti*, fiind de mare importanţă", merită studiat, căci, „ca şi întreaga psicologie populară" lipseşte din „dicţionarele popoarelor celor mai culte." (Şăineanu, 1999: 189)

Punînd-o pe seama „indiferenţei românului pentru ale religiunii", manifestată maximal în limba sa, L. Şăineanu (1999: 190 u.) are meritul de a fi sesizat, ilustrat şi explicat asemenea „profanări" (*aghezmă, aghios, ana(f)temă, crăciun* etc.). Mai mult, el a sesizat, iarăşi înaintea altora, că multe împrumuturi, printre ele, sud-slave vechi, au suferit mutaţii semantice (în formula preferată a lui J. Vendryes, *op. cit., passim*: *deplasări de sens*), liminare, cu pierderea, adică, atît a sensului primar (etimologic), cît şi a verigilor semantice intermediare şi a oferit soluţii valide (cf. *prost*, p. 243, 381-386, dat la „rafinarea cuvintelor" [„înnobilare semantică" a lor], alături de *şugubăţ, bazaconie, zlobiu, beznă, bădăganie* (şi variante). Alte cazuri sînt tratate la „Degenerarea cuvintelor", de pildă, *mîndru* şi *mîndrie*, *mîrşav* alături de *mişel*, *nemernic*, *nebun*, *răzbunare*, *cumplit*, *furtună*, *a cerşi* (Şăineanu, 1999: 341 u.).

Pentru că lexemului *ciudă* nu i s-a „restabilit", pînă acum, întregul lanţ al evoluţiei semantice în română, încercăm să propunem noi o soluţie. L. Şăineanu îl menţionează, mai întîi, la p. 35-36, pentru a proba că „Uitarea este, într-adevăr, una

[7] Lingvistica secolului al XX-lea va plasa chestiunea chiar printre universaliile semantice, cf. Ch. Hockett, S. Hoenigswald, U. Weinreich, *Structura semantică a limbii*, St. Ullmann, *Universalii semantice*, ale căror lucrări au fost traduse în *Novoe v lingvistine*, vol. V, Moscova, 1970. Pe lîngă tendinţa de *metaforizare* cvasiuniversală, reţinem observaţia, esenţială, a lui S. Ullmann despre *polisemie* (din tratarea lui M. Bréal): „Polisemia este, după toate probabilităţile, o universalie semantică, profund înrădăcinată în structura fundamentală a limbii. Este greu să ne reprezentăm lucrurile altfel: înseamnă că ar trebui să păstrăm în scoarţă un stoc monstruos de cuvinte cu nume aparte pentru orice fenomen despre care ar fi să vorbim; aceasta ar însemna că în limbă nu ar trebui să existe metafore, caz în care limba ar trebui să fie lipsită, în mare măsură, de expresivitate şi elasticitate" (*op. cit.*, p. 267, unde se mai menţionează, pozitiv, părerea lui W. M. Urban, *Language and Reality*, London, 1939, că sensul metaforic face din limbă un instrument al *cunoaşterii* (subl. ns.))

BDD-A20 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 06:51:56 UTC)

din cauzele cele mai imediate ale schimbărilor sensurilor". Din păcate, citarea lui *ciudele* din Coresi şi a lui *minunile* din traducerea Bibliei din 1873 este o greşeală a autorului, fiind vorba nu de schimbare de sens, ci de sinonimie, cum probează chiar citatele date de autor (p. 375 u.), în care, în unul şi acelaşi context din una şi aceeaşi scriere *ciudele* apare alături de *minune*, chiar mirate şi fricoase, în original: lat. *mirabilia*. Deşi încercase să mijlocească, printr-un citat din *Pravila lui N. Basarab* din 1652, transferul de sens de la „miraculum" la „părere de rău, necaz, supărare mare, mînie" (*op. cit.*, p. 376-377, cu trimitere la sîrb. *čud* „fire, dispoziţie" şi alb. *čuda* „minune, îndărătnicie") autorul afirmase mai întîi – parcă din fugă de condei – că „ciudă a suferit o *scădere însemnată de sens*, redusă fiind a desemna o anumită stare psicologică" (*ibid*., p. 36).

Mecanismul acestei „scăderi de sens" înspre psihologic n-a rămas dezvăluit, însă, nici în alte lucrări de istoria limbii române şi nici în dicţionarele etimologice (de altfel, acestea fiind obligate să separe sensurile vechi de cele moderne, actuale, fără să explice „tranziţiunea sensurilor", adică modalităţile de naştere a unui sens din altul imediat anterior sau colateral etc.)

Una din cauze pare a fi situarea lexemului dat în clasa *abstractelor*, al căror referent prototipic este greu de delimitat şi de definit, ca şi graniţa între monosemie şi polisemie.

Pentru deplasarea de la sensul de „miracol" la cel de „necaz" etc., cuvîntul *ciudă* trebuie examinat – în opinia noastră – atît în cadrul familiei sale (din cadrul românei), cît şi – neapărat – în relaţie cu sinonimul său (şi mai vechi ca vîrstă, fiind moştenire din latină) *minune* şi cu derivatele sale. Vom compara tratarea lexemelor în discuţie în DA (= *Dicţionarul limbii române*, T. I. Partea II. **C**, Bucureşti, 1940) şi, respectiv în DLR (SN), t. VI, fasc. a 8-a, Bucureşti, 1967. Mult timp, termenii *ciudă* şi *minune* au fost (de fapt, rămîn) sinonimi, prin corespondenţe intertextuale, dar şi prin „apoziţionări" intratextuale (cf. „O *minunea* mare şi prea slăvita *ciudă*!" într-un *Molitvelnic* ante 1633, apud DA).

Registrul semantic al lui *minune* (< lat. * *mirio, -onis*), şi anume: „1. Fenomen supranatural, fapt extraordinar atribuit forţei divine, *miracol*, (învechit) *ciudă, ciudesă, divă*; p. ext. lucru eşit din comun, curios, inexplicabil, *minunăţie* (**1**), *ciudăţenie* [...]; 2. Lucru, fapt, fenomen etc. extraordinar, care trezeşte admiraţie, *minunăţie* (**2**); p. gener. lucru excepţional" [...]. **3**. (Astăzi rar) Mirare (**1**), uimire" pare, totuşi, mai restrîns decît cel al lui *ciudă* (< vsl. *čudo* şi cu izvoare neoslave): I.1. „miracol"; 2. „stupoare", 3. „extravaganţă"; (noi) II. 1. „necaz", 2. „supărare", 3. „ruşine" (reg), 4. „întîmplare rea, nenorocire, năpastă, primejdie".

De asemenea, derivatul *minuná* 1. (refl., înv.) „a se smeri în faţa minunilor lui Dumnezeu, a se tulbura profund"; 2. (tranz., subiectul fiind Dumnezeu) „a înzestra cu calităţi miraculoase, ..."; 3. (refl.) „a fi cuprins de (o mare) mirare, a rămîne uluit..." coincide doar parţial cu *a se ciudi* (< vsl. *čuditi* se) 1. „a se mira", 2. „a se frămînta cu gîndul, a fi neliniştit"; 3. „a simţi ciudă, a fi (cu)prins de ciudă, a prinde ciudă pe cineva"; p. ext. a se supăra, a se necăji, a-i fi necaz, a se irita". DA menţionează şi der. *ciudăli, ciudăi* (din ung. *csodálni*) „ a se supăra, a se irita, a se

BDD-A20 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 06:51:56 UTC)

minuna, a se pune în uimire", *înciudá* „a se ciudá, a prinde ciudă", la abstracte, *ciudire* „supărare, necaz, ciudă", adj. *ciudit* „intrigat, neliniştit, curios", *înciudat* „plin de ciudă, mînios."

Achiziția sensurilor actuale de către v. rom. *ciudă* se datorează, desigur, şi adjectivului *ciudat* (< bulg. *čudat* „minunat", dar şi „bizar", „straniu"), a cărui semantică s-a răsfrînt şi în derivatele *ciudăție*, *ciudățime* şi, mai ales, *ciudățenie*, ultimul, după DA, cu o întreagă pletoră de nuanțe de sens [sau chiar sensuri]: „calitatea celui ciudat (1), minunăție; întîmplare curioasă, purtare capricioasă, purtare capricioasă, fire s. faptă minunată, stranie, bizară, originalitate, om extravagant, ființă ciudată; supărare mare, ciudă". Derivatul rom. *minunat* (1. (înv.) avînd caracter supranatural, miraculos; p. ext. divin, sfînt; 2. (în basme) idem; 3. neobişnuit, deosebit, aparte; 4. uimit, uluit; p. ext. încîntat) nu a acoperit semantica împrumutului ciudat şi nici derivatele nu s-au apropiat decît parțial (cf. *ciudățenie* vs. *minunăție*, cu asimetrii între ele, cf. *încînta*, la lipsa lui * *a înminuna* etc.).

Structurile frazeologice iscate de cele două sinonime diferă şi ele, cf., printre altele, *de minune* „admirabil, minunat, extraordinar" şi *de ciudă*, în expresii ca *a muri* (*a plesni, a crăpa, a nu mai putea*) *de ciudă*, unde sinonimia cu minune s-a anulat. Şi familiile lexicale au volum diferit, mai numeroasă fiind familia lui *ciudă* (*ciudesie, ciudeasmă*, zoonimul *Ciudeşa, ciudos, ciudnic,* locuțional *ciudăş mare*, plus slavonismele *ciudotvoreț* şi *ciudotvorenie*).

Ca atare, „*tranziținea*" de la „minune cerească" la „necazul, supărarea, of-ul muritorului" a fost mijlocită, în cazul împrumutului străvechi *ciudă* (care supraviețuieşte, mai degrabă, prin locuțiuni şi expresii), s-a datorat sprijinului celorlalte împrumuturi homolexicale (*a se ciudi* şi *ciudat*), dar şi interferenței cu mai vechiul *minune* (din latină). Istoria lexical-semantică a verbului *ciudi* consemnează verigi intermediare între „a se minuna" (cf. „Cine să nu se mire şi *să se ciudească* de sufletul cel viteaz al lui Pavel", MĂRGĂRITARE, a. 1746, apud TDRG), „a fi intrigat, a nu-şi putea explica ceva" („Iar Solomon mult *s-au ciudit* de aceasta", HRONOGRAF, a. 1760, apud GCR) şi „a simți ciudă" (L.M.), a fi (cu)prins de ciudă, a prinde ciudă pe cineva; p. ext. a se supăra, a se necăji, a-i fi necaz, a se irita" „Cum îl văzură zînele scăpat, *se ciudeau* de necaz că u putură să-l prinză", ISPIRESCU, apud TDRG)[8], în toate aceste contexte substituția cu a se minuna şi minunat fiind neutralizată.

În fine, analiza comparativă a celor două lexeme, ciudă şi minune, şi a membrilor din familiile lor ar putea fi desfăşurată şi prin analiză semică (componențială), care ar putea dezvălui şi anumite particularități stilistice ale lor, dar şi (co)ocurențele lor în textele vechi şi (mai) noi[9].

---

[8] Vezi DA, p. 495-496 (s.v. *ciudí*). Interesant că în Moldova se sărbătoreşte *Ciuda lui Arhanghel* (şi variante) pentru ca omul să nu fie cuprins, lesne, de mînie sau să fie prins de *ciudă* (cf. DA, p. 493, s.v. *ciudă*, sărbătoare de toamnă, semnalată şi în CADE, ad 4^0 s.v. *ciudă*; cf. şi A. Scriban, DLR).

[9] Cf. Fl. Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1973 (studiul *Indice lexical paralel. Secolul al XVI-lea*), cu 182 de apariții pentru *ciudă*, 1 pentru *ciudat*, 1 pentru *ciudesă* şi 3 pentru *ciudi* „a minuna", respectiv, 20 ocurențe pentru *a se minuna* „a se mira", 48 pentru adj.

BDD-A20 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 06:51:56 UTC)

Dacă *minune* a rămas, oarecum, în sfera lexicului neutru, sinonimul şi „rivalul" său a invadat sfera lexicului comun, cotidian şi puternic marcat stilistic (cf. *om ciudat* vs. *om minunat* etc.). Oricum, lexicologia limbii române nu mai poate ignora studiul acestor mişcări dinspre lexicul „bisericesc" spre cel „laic".

Aşadar, studiul lexicului este convenabil să se desfăşoare pe *serii corelative* largi, şi chiar cvasicomplete sau pe *cîmpuri lexical-semantice*.

Bibliografie

Bucă, M., Evseev, Ivan, 1976, *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timişoara

Capidan, Th., 1943, *Limbă şi cultură*, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti

Coteanu, I, 1959, *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, Editura Academiei, Bucureşti

Frâncu, C., 2005, *Evoluţia reflecţiilor privind limbajul din Antichitate pînă la Saussure*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi

Karcevskij, S., 1929, *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, în „Travaux du Cercle Linguistique de Prague", vol. I, Prague

Ledent, Roger, 1974, *Comprendre la sémantique*, Marabout université, Verviers, Belgique

Odgen, C. K. şi Richards, I.A, 1923, *The Meaning of Meaning*. *A Study of the Influence of Language upon Thought*, London, Routledge & Kegan Paul Ltd. (ediţia a II-a, 1953)

Rosetti, Al., 1946, *Filosofia cuvîntului*, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti

Schaff, Adam, 1966, *Introducere în semantică*, traducere din polonă, Editura Ştiinţifică, Bucureşti

Schogt, Henry G., 1976, *Sémantique syncronique: synonymie, homonymie, polysémie*, University of Toronto Press

Stati, Sorin, 1971, *Interferenţe lingvistice*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti

Şăineanu, Lazăr, 1999, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor*, Editura de Vest, Timişoara

Ullmann, St., 1957, *The Principles of Semantics. A linguistic approach to meaning*, Glasgow, Jackson,

Vendryes, J., 1921, *Le langage. Introduction linguistique á l'histoire*, Paris

minunat şi 16 apariţii ale cuvîntului *minune*. Statistica pentru secolul al XVI-lea pare a avea nevoie de completări.

BDD-A20 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 06:51:56 UTC)